

ÜNİTE 3: İPEK YOLUNDA TÜRKLER

1- TÜRK YURDU ORTA ASYA VE ORTA ASYA'DA TÜRK DEVLETLERİ

KAZANIM

1. Destan, yazıt ve diğer belgelerden yararlanarak, Orta Asya ilk Türk devletlerinin siyasal, ekonomik ve kültürel özelliklerine ilişkin çıkarımlarda bulunur.
2. Orta Asya ilk Türk devletlerinin kültürel özellikleriyle yaşadıkları yerlerin coğrafi özelliklerini ilişkilendirir.

1- TÜRK YURDU ORTA ASYA

Önemli Bilgiler

Türklerin ilk ana yurdu olan Orta Asya kuzeyde; Sibiry, güneyde; Hindikuş ve Karanlık Dağları, doğuda; Kingan dağları batıda ise; Hazar denizi ile çevrili geniş bir coğrafi bölgedir.

Coğrafi Özellikler

- Deniz seviyesinden yüksekliği 1000 metreyi aşan geniş bozkır ve yaylalara sahiptir.
- Yazlar çok sıcak ve kurak kışlar ise çok soğuk uzun ve kar yağışlı geçen bir bölgedir.
- Zaman zaman -50 dereceye kadar düşen bölgede göller ve akarsular donardı.

Türklerin yaşamına etkileri

- Tarım alanları olumsuz iklim şartları nedeniyle çok sınırlı idi. Türkler daha çok hayvancılıkla geçimlerini sağlarlardı. At, koyun ve sığır yetiştirirlerdi
- Hayvanlarına otlatmak amacıyla konargöçer (Göçebe) bir hayat sürerler ve genellikle çadırlarda yaşarlardı.
- Göçebe hayata bağlı olarak çadır, halı, kilim, ziynet eşyası, at koşum takımları vb gibi taşınabilir sanat eserleri meydana getirmişlerdir.
- Tekerleği kullanmaları ve atı evcilleştirmeleri göç etmelerinde kolaylık sağlamıştır.
- Çetin doğa şartları Türklerin mücadeleci ve savaşçı bir karakter kazanmalarında önemli bir rol oynamıştır

ORTA ASYA'DAN AYRILIYORUZ

İlk Türk göçlerinin nedenleri

- Nüfusun hızla artmasına bağlı olarak otlakların ve hayvanların ihtiyacı karşılamada yetersiz kalması
- Salgın hayvan hastalıklarının artmasına paralel olarak hayvanların ölmeye başlaması
- Çok sert ve olumsuz iklim şartlarının daha da ağırlaşması nedeniyle su kaynaklarının azalması ve temel geçim kaynağı olan hayvancılığın zorlaşması
- Türkler arasındaki boy savaşlarının artması ve iç karışıklıkların sürmesi
- Türklerin içinde bulunduğu olumsuz şartlardan yararlanmak isteyen Çin ve Moğol gibi devletlerin baskılarını her geçen gün artırması
- Türklerin yeni ülkeler fethetme arzuları

Ve göçler yapıldı

- Türkler Çin, Hindistan, Arabistan, İran, Anadolu, Mısır, Avrupa, Kafkasya, Sibirya gibi bölgelere göç etmişlerdir.

İlk Türk göçlerinin sonuçları

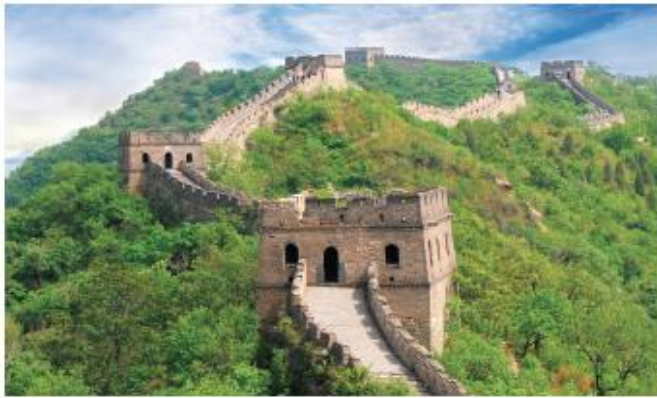
- Göç ettikleri çeşitli bölgelerde Türk devletleri kurmuşlardır.
- Yerli halklarla kaynaşma sonucu kültürler arası etkileşim yaşanmıştır. Ayrıca Türk kültürü yeni bölgelere yayılma olanağı bulmuştur.
- Türkler üstün oldukları "madencilik, hayvancılık, savaşçılık" gibi alanlarda diğer halklara yeni bilgiler öğretmişlerdir.
- Budizm, Hristiyanlık, Yahudilik, İslamiyet gibi yeni dinlerle tanışan Türklerden bazıları bu dinlere inanmışlardır.

EK BİLGİ VE AÇIKLAMA: Orta Asya'da kalıp göç etmeyen Türk boyları Asya Hun Devleti, Göktürkler ve Uygurlar gibi güçlü Türk devletleri kurmuşlardır.

2- ORTA ASYA'DA TÜRK DEVLETLERİ

A-İLK ORTA ASYA TÜRK DEVLETİ: ASYA (BÜYÜK) HUN DEVLETİ

- Başkent "Ötüken" olmak üzere Orta Asya'da kurulan ilk Türk devletidir.
- Hun devletinin bilinen ilk hükümdarı olan **Teoman**, Türk kavimlerini büyük bir devlet çatısında toplayan ilk Türk hakanıdır.
- Teoman döneminde Hun akınlarından korunmak isteyen Çinliler, 6 bin km'lik Çin Seddi'ni yapmışlardır.

Fotoğraf 3.2: Çin Seddi'nden bir görünüm

- Teoman'dan sonra yerine geçen oğlu Mete Han döneminde Hun Türkleri en güçlü ve parlak dönemlerini yaşamışlardır.

Mete Han devrinde neler yaşanmıştır?

- ❖ Orta Asya Türk boylarının neredeyse tamamını ilk kez tek bir devlet çatısı altında toplayarak büyük ölçüde "Orta Asya Türk siyasi birliğini" sağlamıştır.
- ❖ Çin mağlup edilerek vergiye bağlanmış ve İpek yolu denetim altına alınmıştır. Bu durum Hun ekonomik (iktisadi) yapısının güçlendiğine kanıttır.
- ❖ Devlet yönetimi ve ordu yapısında düzenlemeler yaparak diğer Türk devletlerine örnek verici bir sistem getirmiştir. Orduyu **onluk sisteme** göre ayırması ve ülkeyi **ikili nizama** göre yönetmesi bunun en güzel örnekleridir. Yani ordu onbaşı, yüzbaşı, binbaşı gibi bölümlere ayrıldı. Ülke yönetiminde kolaylık sağlaması için Hun devleti Doğu-Batı (Sağ-Sol) şeklinde ikili sisteme göre yönetildi. Devletin doğusunu asıl hükümdar, batısını ise hükümdara bağlı olarak "Yabgu" unvanına sahip hükümdar ailesinden biri yönetirdi.

ÇİNLİ PRENSESELERE SAKIN KANMAYIN, NEDEN Mİ?

Türkleri savaş yoluyla yenemeyeceklerini anlayan Çinliler, Çinli prensesleri Hun beyleriyle evlendirdiler. Çinli prenseslerin himayesinde Hun ülkesinde serbestçe hareket etme imkânı bulan Çinli görevliler, Türkler arasında propaganda yoluyla nifak tohumları saçtılar ve Türk beylerini birbirine düşürdüler. Çin, Hun devletini böl ve yık taktiğiyle içten çökertti. Çin'in kışkırtmaları sonucu çıkan taht kavgaları Büyük Hun Devleti'nin MS 48 yılında ikiye ayrılmasına sebep oldu. Çinlilerle işbirliği yapan Siempiler, MS 150 yılında Kuzey Hun Devleti'ne, Çinliler ise MS 216 yılında da Güney Hun Devleti'ne son verdi.

SÖZLÜ EDEBİYATIMIZA ÖRNEK: Asya Hunlarına ait "Oğuz Kağan Destanı"nda Oğuz adlı Türk Bey'inin Mete Han olabileceği düşünülmektedir.

OĞUZ KAĞAN DESTANINDAN BİR BÖLÜM

Oğuz emir verdi ülkesine,
halk koştu yanına. Oğuz kırk masa
ile kırk sıra dizdirmişti. Halk oturdu
sofraya. Tatlılar yenildi kımızlar
içildi. Oğuz Kağan buyurdu" Artık
size Kağan oldum. Elinizde ok ve
yay düşmesin. Yukarıda gök
ilimizin çadırı olsun. Dünya
devletimiz, halkımızda çok olsun."

Oğuz Kağanın yanında vardı
koca bir kişi. Sakalı ak, saçı boz
ve çok tecrübeli. Asil bir insan idi,
akıllı düşünceli Kağanın veziriydi
bu kişi. Uluğ Türk'tü adı, kağanın
seçme eri Oğuz Kağan Destanı

ASYA HUN VE AVRUPA HUN DEVLETLERİ

KAVİMLER GÖÇÜ (375)

Asya Hun devletinin parçalanmasından sonra Avrupa'ya doğru göç eden Balamir Komutasındaki bazı Türk boyları İtil (Volga) nehrini geçip Karadeniz üzerinden Balkanlara doğru harekete geçtiler. Bu olay yüzünden Balkanlardaki yerli kavimler Avrupa'nın içlerine ve batısına doğru büyük bir göç dalgası başlattı. Bu kitlesel göç hareketine "Kavimler Göçü" denir.

Kavimler göçünün nedenleri

- Büyük Hun Devleti'nin dağılmasından sonra Asya'nın batısında (Hazar ve Aral Gölü arası) Hunlara katılımların olması ve nüfusun artması
- Kabileler arasındaki rekabet ve mücadelelerle Türklerin daha batıya doğru kaymaya başlamaları.
- İtil (Volga) ırmağının batısına gelen Hunların, önlere gelen kavimleri yurtlarından çıkartmaya başlamaları.

Kavimler göçünün sonuçları

- 395 yılında Doğu ve Batı Roma İmparatorluğu diye ikiye ayrılan tarihi imparatorluklardan Batı Roma İmparatorluğu 476 yılında yıkılmıştır.
- Çeşitli kavimlerin birbiriyle kaynaşması sonucu İspanyol, İngiliz, Alman, Fransız gibi günümüz Avrupa milletleri ortaya çıktı.
- Avrupa Hun devletinin kurulmasını sağlamıştır ve böylece Türk kültürü Avrupa'da yayılma imkanı bulmuştur.
- Avrupa'da kilisenin gücü ve önemi artmıştır. Hristiyanlık dini göç eden kavimler arasında yayılmıştır.
- Avrupa'da krallık sistemi zayıflayınca şatolarda yaşayan derebeyler ortaya çıktı ve Avrupa'da siyasi bölünmüşlük arttı. (Feodalite Sistemi)
- İlkçağı sona erdirip Orta çağın başlangıcını oluşturmuştur.

FEODALİTE : Siyasal ve askeri gücü elinde bulunduran, toprağın mülkiyetine veya imtiyazına sahip olan bir senyörler (derebeyler) sınıfı ile bu sınıfa bağımlı köleler sınıfının oluşturduğu idari düzene feodalite denir.

Feodalitenin temel özelliği " siyasi bölünmüşlük ve sosyal eşitsizliktir." Derebeyler, topraklarında yaşayan insanların üzerinde mutlak haklara sahiptirler. Her senyör, ayrı bir silahlı güce sahiptir ve her senyörün bölgesinde ayrı kuralları geçerlidir

B-TANRININ KIRBACI ATILLA'NIN DEVLETİ: AVRUPA (BATI) HUN DEVLETİ

- **Macaristan** merkez olmak üzere Avrupa Hun devleti kuruldu
- Atilla zamanında en güçlü ve parlak dönemlerini yaşayan Avrupa Hunları; Roma İmparatorluğuna siyasi, askeri ve ekonomik üstünlük kurdular.
- Atilla'dan sonra zayıflayan devlet 469 yılında kendine bağlı ulusların isyanı sonucu yıkılmıştır.

BUNU KARIŞTIRMAYIN : Avrupa Hun devleti Orta Asya'da kurulan bir Türk devleti değildir. Avrupa kıtasında kurulan ilk Türk devletidir.

C-TÜRK ADIYLA KURULAN İLK DEVLET: KÖKTÜRK DEVLETİ

- Köktürk Devleti 552 yılında **Bumin Kağan** tarafından **Ötüken** merkez olmak üzere kurulmuştur.

ÖTÜKEN: Orhun yazıtlarında Bilge Kağan Ötüken için “ **Türk ülkesinin yüreği**” ifadesi kullanılmıştır. Hun, Köktürk ve Uygurlara başkentlik yapan bu şehir Türklerce kutsal sayılmıştır.

- Bumin Kağan kardeşi İstemi'yi ülkenin Batı kısımlarını yönetmek üzere “İkili yönetim” gereği Yabgu unvanıyla Batı kısmına atadı. İstemi Yabgu zamanında Orta Çağın en büyük iki devleti olan Sasani ve Bizans İmparatorluğu ile siyasi ve ekonomik (İktisad) ilişkiler kuruldu.

YİNE BİR HATA YAPTIK

Köktürk Devleti'nin batı kanadının başında bulunan İstemi Yabgu ölünce (576) İstemi'nin yerine kağanlığın batı kanadının başına Tardu geçti. Kağanlığın doğu kanadında ise İşbara kağan oldu. Kağanın Çinli bir prensesle evlenmesi ile Çinli ajanlar Köktürkler arasında ikilik çıkarmaya başladı. Bu dönemde Köktürk ülkesinde bir Budist tapınağı ve Buda heykeli yaptırıldı. Türkler arasında Buda dininin yayılması için Budist din adamları Köktürk ülkesine getirildi. Bunların zararlı çalışmaları sonunda Köktürkler zayıflamaya başladı. Böylece devlet Doğu ve Batı Köktürkleri olmak üzere ikiye ayrıldı (582). 630'da Doğu Köktürk Devleti, 659'da da Batı Köktürk Devleti Çin egemenliğine girdi.

- Köktürkler yaklaşık 50 yıllık Çin esaretinde yaşadılar ve birçok kez bağımsızlık denemesi yaptılar. Bunların en ünlülerinden biri de “**Kürşad Ayaklanması**dır.”
- Nihayet 682 yılında Kutluk adındaki Türk Bey'inin başlattığı bağımsızlık mücadelesini kazanan Götürkler, II. Köktürk devletini (Kutluk Devleti) **Ötüken** merkez olmak üzere tekrar kuruldu.

EK BİLGİ: Kutluk Kağana, devleti derleyen ve toplayan anlamına gelen “**İlteriş**” unvanı verildi.

- Köktürklerden günümüze kalan en önemli eser VIII. Yüzyıldan kalma “**Orhun yazıtlarıdır.**” **Hükümdar Bilge Kağan, Kardeşi Kültigin ve Vezir Tonyukuk** adına dikilen bu eserler Türk tarihinin ilk Türkçe belgeleridir.
- 744 yılında Uygur, Basmil ve Karluk Türkleri tarafından yıkılmışlardır.

Moğolistan'da Orhun Müzesi'nin Tadilatı Tamamlandı

TİKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı)

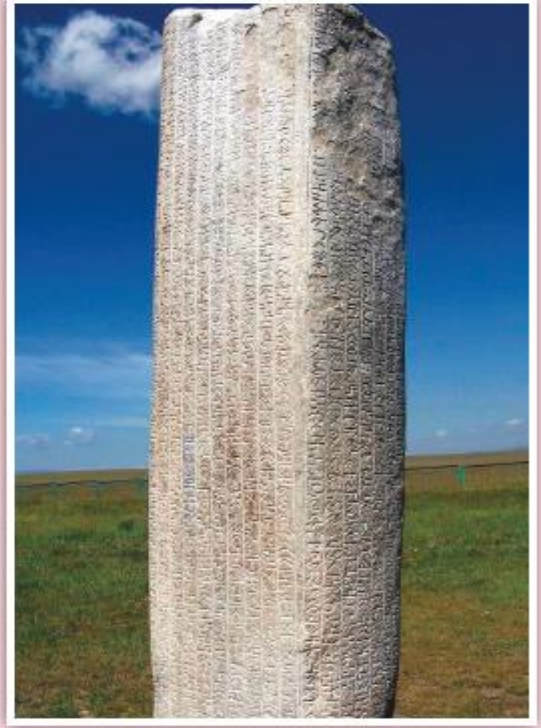
1994 yılından bu yana Moğolistan'da birçok alanda çalışmalarına devam ediyor. Bu kapsamda TİKA tarafından gerçekleştirilen, *Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi* kapsamında Arhangai Vilayeti Haşaat ilçesi sınırları içerisinde yer alan Götürk Dönemine ait eserlerin koruma altına alındığı ve sergilendiği Orhun Müzesi'nin inşası gerçekleştirilmişti.

Yapılan incelemeler sonucunda Moğolistan Kültür, Spor ve Turizm Bakanlığı ile Müze Müdürlüğü talebi üzerine Orhun Müzesi'nin tadilatı TİKA tarafından gerçekleştirildi. Proje çerçevesinde Moğolistan'da turizm sektörünün geliştirilmesine ve kültürel mirasların korunmasına katkıda bulunuldu.

BUNLARI BİLELİM

Orhun Yazıtları: Köktürk Devleti'nin ünlü hükümdarı Bilge Kağan döneminden kalma altı adet yazılı dikili taş-
tır. Moğolistan'ın kuzeyinde, Baykal Gölü'nün güneyinde
Orhun Irmağı vadisindedir. Türklerin bilinen ilk alfabesi
olan Orhun (Köktürk) alfabesi ile yazılmıştır. Türk tarihinin
ve edebiyatının ilk yazılı örneği olan bu yazıtlar; Türk dili,
tarihi, edebiyatı, sanatı ve töresi hakkında önemli bilgiler
vermektedir. Yazıtlar Köktürk kağanlığının resmi ağızdan
yazılmış bir tarihi görünümündedir. Yazıtlarda Türk bilin-
cini oluşturmak ve Türk birliğini sağlamak gayesi açıkça
görülür. Bilge Kağan ulusuna geçmiş dönemin dağınıklı-
ğını, başka ulusların buyruğu altında geçen yılların acılı-
ğını verirken çözümü de göstermektedir. Türk ve Türkçe
adı, ilk kez Köktürkler Dönemi'ne ait bu yazıtlarda geç-
mektedir. Orhun yazıtları, Türk dili üzerinde çalışan bilgin-
ler için hazine değerinde bir kaynaktır.

Orhun Yazıtları'ndan Tonyukuk Yazıtı,
Moğolistan

SÖZLÜ EDEBİYATIMIZA ÖRNEK: Göktürklerle ait günümüze ulaşan destanlar; "**Ergenekon ve Bozkurt**"
destanlarıdır.

ERGENEKON DESTANINDAN BİR BÖLÜM

Aradan dört yüz yıl geçti.

Dört yüz yıl sonra Ergenekonda hem kendileri hem de sürüleri o kadar arttı ki ülkeye sığmaz
oldular. Bu yüzden toplanıp konuştular, çare bulmak istediler. Dediler ki: "Atalarımızdan duyardık,
Ergenekon'un dışında geniş yerler, güzel yurtlar varmış. Eskiden oraları bizim öz yurdumuzmuş.
Dağların arasından bir çıkılacak yol arayıp bulalım, çıkıp buradan göçelim."

Böyle konuşup karar verilince Ergenekon'dan çıkmak için bir yol aramaya başladılar.

O zaman bir demirci dedi ki: "Bu dağda bir demir madeni var. Yalın kata benzer. Dağın demirini
eritsek bir yol olurdu."

Hep birlikte gidip demir madenini gördüler. Demircinin sözlerini de beğendiler. Dağın geniş yeri-
ne bir kat odun bir kat da kömür dizdiler. Sonra da dağın üstünü, arka yanını, öte yanını ve beri yanını
bir sıra odun ve bir sıra kömürle doldurduktan sonra yetmiş deriden yetmiş körük yapıp yetmiş yerde
kurdular; odunlarla kömürleri ateşleyip körüklediler.

Tanrının gücü ve inayeti ile ateş kızdı. Kızdıkça dağın demiri erimeye başladı, eriyip akıverdi. Dağ
delindi ve yüklü bir deve geçebilecek kadar yol oldu.

Ergenekon'dan çıktıkları sırada, Köktürklerin hakanı Kayan (Kayı Han) soyundan gelme Börteçi-
ne idi. Börteçine bütün illerine elçilerini gönderdi ve Ergenekon'dan çıkıp geldiklerini bildirdi.

Bunu kimi iyi karşıladı baş eğip boyun eğdi. Börteçine'yi kendi hakanları bildi kimi de iyi görmedi,
karşı çıktı, onlarla savaştı, Köktürkler hepsini yendiler.

KÖKTÜRK VE KUTLUK DEVLETLERİ

D-UYGARLIĞA ADINI VEREN TÜRK DEVLETİ: UYGURLAR

- 744 yılında bugünkü Moğolistan ve çevresinde devlet kuran Uygurlar önce Ötüken'i başkent yapmışlar bir süre sonra ise başkenti **Karabalgasun (Ordubalıg)** şehrine taşımışlardır. Bilinen kurucu hükümdarları ise **Bilge Kül Kadir Han'dır**.
- Çinlilerin **751 Talas Savaşında** Müslüman Araplara yenilmelerinden yararlanan Uygur devleti sınırlarını genişletti.
- Çinlilerle yaptıkları ticaret ve Çin'deki ayaklanma için yardıma giden Uygur Hakanı "**Bögü Tarkan'ın**" Mani dinine girmesiyle Uygurlar arasında "**Manihenizm**" dini yayılmaya başlamıştır. Mani dininin hayvani gıdaları yemeyi ve savaş yapmayı yasaklaması, Uygurların savaşçı ve mücadelecilik özelliklerini kaybetmelerine sebep oldu. Ancak bu dinin etkisiyle yerleşik hayata tamamen geçen Uygurlar **tarım ve ticaretle** uğraşmaya başlamışlardır.
- Yerleşik hayata geçen Uygurlar; saray, tapınak, ev, sulama kanalları vb gibi **taşınmaz mimari ve sanat eserleri** meydana getirmişlerdir.
- Kağıt ve matbaayı da Türk tarihinde ilk kez kullanan Uygurlar **kültürel** yönden gelişmişler ve günümüze binlerce kitap bırakmışlardır. Ayrıca ticari hayatta da yazılı kuralları dikkate alan Uygurlar hukuk alanında da ilerlemişlerdir.
- Çin, İran ve Araplarla siyasi ve ticari ilişkiler kuran Uygurlar; **Moğolların Türkleşmesinde** etkili olmuştur.
- İç çekişmeler nedeniyle zayıflayan Uygur Devleti 840 yılında Kırgız Türkleri tarafından yıkılmıştır.
- Uygur Türkleri günümüzde Doğu Türkistan adı verilen Çin Halk Cumhuriyeti'nin, **Sincan - Uygur Özerk Bölgesinde** yaşamaktadırlar.

SÖZLÜ EDEBİYATIMIZA ÖRNEK: Uygurlara ait günümüze ulaşan destanlar; **"Göç ve Türeyiş"** destanlarıdır.

GÖÇ DESTANI ÖZETİ

Uygur ilinde, Hulin adında bir dağ vardır. Bu dağdan Tuğla ve Selenge adında iki ırmak çıkar. Bir gece bu iki ırmak arasındaki bir ağaca gökten mavi bir ışık iner. Ağacın gövdesinde, gittikçe kabaran bir şişkinlik peyda olur. Bir gün bu şişkinlik yarılr içinden beş çocuk çıkar. Halk bunları alıp büyütür, hepsine ayrı ayrı isimler koyar. En küçükleri olan Buğu Han en akıllıdır. Uygurlar onu kendilerine hükümdar seçerler. Buğu Han soyundan bir çok hükümdar gelip geçer, Çinlilerle bitmez tükenmez savaşlar yapılır. Nihayet tahta geçen hükümdarlardan biri, savaşa son vermek için oğlunu Çin prensesi ile evlendirir. Bakıcıları ile birlikte gelen Çin elçileri, Uygur ülkesinin saadetinin Kutlu-Dağ adını taşıyan büyük bir kayaya bağlı olduğunu anlarlar ve prensesin alınmasına karşılık bu kayanın kendilerine verilmesini isterler. Hükümdar razı olur. Çinliler, taşıyamayacakları kadar büyük olan bu kayayı, çevresinde yaktıkları ateşle kızdırıp üstüne keskin sirke dökmek suretiyle parçalarlar ve parçaları arabalarla Çin'e taşırlar. Bu büyük bir hadise olur. Memleketteki bütün kuşlar, hayvanlar, kendi dilleriyle kayanın gidişine ağlarlar. Yedi gün sonra hükümdar ölür. Bundan sonra memleket felaketten kurtulamaz. Irmaklar kurur, göllerin suyu çekilir, topraklar çatlayıp mahsul vermez olur. O tarihten sonra gelen hükümdarların çoğu hep erken ölür. Bunun üzerine, Uygurlar göç ederler. Hoçu'yu hükümet merkezi yaparlar ve üstünlüklerini Beşbalık'a kadar yayarlar.

Seyit Kemal Karaalioğlu, Edebiyat Terimleri Kılavuzu, s. 134, İstanbul: İnkılap ve Aka, 1975

<http://1isinasi.blogspot.com.tr/2014/09/goc-destan-hakkinda-ksaca-bilgi-ozet.html> adlı siteden 08.12.2015 tarihinde alınmıştır.

UYGUR DEVLETİ

İLK TÜRK DEVLETLERİNDE KÜLTÜR VE UYGARLIK

❖ Egemenlik Anlayışı

- İlk Türk devletlerinde Türk Kağanına ve ailesine devleti yönetme yetkisinin Gök Tanrı tarafından verildiğine inanılırdı ve bu inanca "**Kut İnanç**" adı verilirdi. Kut yetkisinin kan yoluyla haneden üyelerine geçtiğine inanıldığı için devleti sadece hükümdarın ve ailesinin soyu yönetirdi.
- Hükümdar ailesindeki tüm erkeklerde kut taşıdığına inanıldığı için hanedanın tüm erkeklerinin tahta geçme hakkı vardı. Bu durum Türk devletlerinde taht kavgalarına neden olmuş ve bu kavgalar devletin zayıflayıp yıkılmasında önemli bir rol oynamıştır.

❖ Devlet Yönetimi

- İlk Türk devletlerinde hükümdarlar "**Han, Hakan, Kağan, Yabgu, İlderis**" gibi unvanlar kullanmışlardır.
- Önemli siyasi, askeri, ekonomik, dini konuların görüşülüp karara bağlandığı ve hükümdara yardımcı olan "**Kurultay**" (**Toy**) eski Türklerde önemli bir yere sahipti. Kurultaya (**Toy**) hükümdar, boy beyleri, bağlı devlet idarecileri ile birlikte hükümdarın eşi olan "**Hatunun**" da katılması, Türklerde **kadınların devlet yönetiminde söz sahibi** olduğuna kanıttır. Her ne kadar hükümdara yardımcı olan Kurultay olsa da son sözü hükümdar söylerdi. Bu durum Kurultay'ın karar organından çok "**Danışma meclisi**" niteliği taşıdığına kanıttır.
- Köktürk Han'ı Bilge Kağan'ın başkent Ötüken'i surlarla çevirme ve yerleşik hayata geçme, din değiştirme gibi tekliflerinin Kurultay adı verilen mecliste kabul edilmemesi, **hükümdarın yetkilerinin sınırlı olduğuna** kanıttır.

❖ Hukuk Anlayışı

- İlk Türk devletlerinde sosyal hayatı düzenleyen ve yazılı olmayan kurallara "**Töre**" adı verilirdi.
- Hükümdar dahil herkesin töreye uymak zorunda olması Türklerde "**Kanun üstünlüğü**" ilkesinin benimsendiğine kanıttır.

❖ Sosyal ve Ekonomik Hayat

- İlk Türk devletlerinde halk, genelde göçebe yaşadığı için çadırlarda yaşamlarını sürdürmüştür.
- Tarım özellikle Uygurlardan itibaren ciddi bir gelişme göstermiştir. Ama genel olarak Türklerin temel geçim kaynakları hayvancılık ve ticarettir. Ticarete hayvan ve hayvansal ürünler daha çok dışarı satılmış; giyim eşyaları, tarım ürünleri ve ipek ise dışarıdan satın alınmıştır.
- **Tötö Kanalı**, Orta Asya'da, Fergana Vadisi'nde Hunlar tarafından yapıp Göktürkler tarafından da kullanılan sulama kanaludur. Bu kanalın varlığı Türklerde **tarım yapıldığına ve yerleşik hayata geçildiğine** kanıttır.
- Köktürkler ticari hayatta **madeni para** kullanmışlardır.
- İpek yolu hakimiyeti için Çin, Sasani gibi devletlerle mücadele edilmiş ve çeşitli ticari antlaşmalar imzalanmıştır.

❖ Sanat

- İlk Türk devletleri genelde göçebe yaşadıklarından sanat eserlerini taşınabilir şekilde yapmışlardır. Mesela; kemerler, silahlar, at koşum takımları, kılıçlar, halı ve kilimler gibi. Ancak Uygurlar yerleşik hayata geçince tapınak, saray, ev vb gibi kalıcı sanat eserleri meydana getirmişlerdir.
- Hayvancılıkla uğraşan eski Türkler sanat eserlerine hayvan resimleri çizmişlerdir.
- Türkler; demircilik, dokumacılık, resim ve heykelticilik gibi sanatsal alanlarda ilerlemişlerdir.

❖ Din ve İnanış

- Hiç kimsenin dini inancı ve ibadetine karışmayan Türkler oldukça **hoşgörülü** idi. Maniheizm, Yahudilik, Hristiyanlık, İslamiyet gibi dinler Türkler arasında kabul görmesine rağmen en yaygın inançları "**Gök Tanrı**" inancı idi.
- Türklerde ölen kişinin ardından ağıt benzeri yas tutulur ve ölümler için "**yuğ**" adı verilen cenaze törenleri düzenlenirdi. Bu törenlerde ayrıca günümüzde de uygulanmakta olan "**yuğ aşı**" denilen yemekler yedirilirdi.
- **Türklerde öldükten sonra dirilme inancının (Ahiret) olduğunun kanıtları**
 - Cennet (**Uçmağ**) ve cehennem (**Tamu**) anlayışlarının olması
 - Mezarların oda ve ev şeklinde yapılması
 - Mezarların içine değerli eşyaların ya da bazı hayvanların gömülmesi

PEKİŞTİRME SORULARI

2008 SBS

Uygurlardan günümüze mal edinme, satış protokolü, ipotek senedi, ortaklık kurma, evlatlık verme, iş sözleşmesi, vasiyetname, vakıfname gibi hukuki konuları kapsayan belgeler kalmıştır.

Buna göre Uygurlarla ilgili olarak aşağıdaki-lerden hangisi söylenemez?

- A) Ekonomik yaşam yasalarla düzenlenmiştir.
- B) Zamanlarına göre çok ileri ve uygar bir toplumdurlar.
- C) Çin'den ipek ve tarım ürünleri almış, canlı hayvan ihraç etmişlerdir.
- D) Yönetim anlayışlarında hukuki düzenlemelerin önemli bir yeri vardır.

CEVAP: C

2009 SBS

Aşağıda ilk Türk devletlerine ait bazı bilgiler sembollerle verilmiştir:

- ▲ → Tarihte bilinen ilk Türk devletidir.
- ◆ → Yerleşik hayata geçen ilk Türk devletidir.
- → Avrupa'da kurulan ilk Türk devletidir.
- ★ → Tarihte "Türk" adıyla kurulan ilk devlettir.

Buna göre Kök Türklere ait bilgi hangi sembole gösterilmiştir?

- A) ▲ B) ◆ C) ■ D) ★

CEVAP: D

2005 yılında Orta Asya'da yapılan kazılarda çıkarılan Kök Türklere ait paralarda, kağan ve hatunun resimleri yanyana yer almaktadır.

Yukarıda verilen açıklamaya göre Kök Türklerin siyasi yapısıyla ilgili olarak aşağıdaki yorumlardan hangisi yapılabilir?

- A) Hatun ordunun başkomutanıdır.
- B) Kök Türk kağanlarının çoğu kadındır.
- C) Ülkenin doğu bölümünü hatun yönetmektedir.
- D) Devlet yönetiminde hatun da söz sahibidir.

CEVAP: D

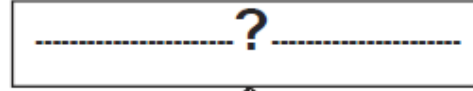
Uygurlar, surlarla çevirdikleri şehirlerde saraylar, tapınaklar, evler ve dükkânlar inşa etmişlerdir. Kaynaklarda, başkent Karabalgasun şehrinin demirden yapılmış on iki büyük kapısından söz edilmektedir. Başka bir kaynakta da Uygurların, topraklarından geçen bir nehrin yönünü değiştirerek kanallarla bahçelerini ve tarlalarını suladıkları, buralarda her türlü tahıl yetiştirdikleri anlatılmaktadır.

Verilen parçadan Uygurlarla ilgili aşağıdaki yargılardan hangileri çıkarılabilir?

- I- Yerleşik yaşam sürmüşlerdir.
- II- Mimari alanda gelişmişlerdir.
- III- Yaşamlarında tarım önemli bir yer tutmaktadır.
- IV- Doğal şartlara boyun eğmişlerdir.

- A) I ve III
- B) II ve IV
- C) I, II ve III
- D) I, II, III ve IV

CEVAP: C

Bilge Kağan, Kültigin ve Vezir Tonyukuk adına dikilmişlerdir.

"Türk" sözü ilk defa devlet kur'an bir topluluğun adı olarak burada kullanılmıştır.

Türk tarihi ve edebiyatının ilk yazılı belgeleri arasında yer alır.

Verilen şemada (?) ile belirtilen yere aşağıdakilerden hangisi yazılmalıdır?

- A) Orhun Yazıtları
- B) Ergenekon Destanı
- C) Karabalgasun Yazıtı
- D) Uygur Duvar Resimleri

CEVAP: A

2015 PYBS SORULARI

Türk devletlerinde hükümdar öldüğünde hanedadaki tüm erkek üyelerin başa geçme hakkı vardı.

Aşağıdakilerden hangisi verilen bu durumun bir sonucudur?

- A) Kara ticaretinin gelişmesi
- B) Taht kavgalarının çıkması
- C) Sözlü edebiyatın oluşması
- D) Halkın boylar hâlinde yaşaması

CEVAP: B

İlk Türk devletlerinden Kök Türklerde Orhun Anıtları'nın ve Ergenekon Destanı'nın varlığı, onların aşağıdaki alanların hangisinde ürünler verdiklerini kanıtlar?

- A) Din
- B) İktisat
- C) Kültür
- D) Astronomi

CEVAP: C